

KOMSA GABRIELLA

Babits Mihály és Kuncz Aladár

„A transzilvánizmus nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar: erdélyiségében magyarságát őrzi, és Európát gazdagítja.”¹

Babits Mihály gazdag munkásságának vizsgálata során viszonylag kevés szó esett arról, hogy a költőt milyen tartalmas kapcsolatok fűzték a trianoni döntés után kibontakozó erdélyi magyar irodalomhoz és ennek keretében leginkább Kuncz Aladárhoz, akinek meghatározó szerepe volt a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom magára találásában és abban, hogy ez az irodalom regionális hagyományai mellett erős szálakkal kötődött mind a 20. századi magyar irodalomhoz, mind pedig a modern európai irodalom törekvéseihez.

Kuncz Aladár nemcsak nagyszerű memoárjával, a *Fekete kolostorral* írta be magát az egész magyar irodalom történetébe, hanem nagy jelentőségű irodalomszervező, szerkesztő és kritikai tevékenységével is, amelyek által döntő mértékben hozzájárult az erdélyi irodalmi élet szellemiségének, illetve intézményrendszerének alakításához. A kisebbségi magyar szellemi életet elsősorban az irodalmi intézmények: folyóiratok, írói társaságok, könyvkiadók (a Keleti Újság, az Ellenzék, a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon, a marosvécsi Helikon íróközösség, az Erdélyi Szépmíves Céh) szolgálták. Kuncz mindegyikben kiemelt munkát végzett, és irodalmi elvei (amelyek a Nyugatéhoz álltak közel), hatalmas műveltsége, nem utolsósorban kapcsolatai (többek közt a Kosztolányival és Babitscsal folyamatosan tartott barátsága) nagy hatással voltak az intézmények arculatának, illetve az erdélyi irodalom szellemiségének alakulására. Kétségtelen, hogy az Erdélyi Helikon folyóirat indulásától számítva (korán bekövetkező) haláláig az erdélyi magyar irodalom hasonló jelentőségű vezéralakja volt,² akárcsak 1930-tól Babits a magyar irodalomnak. Az 1928-ban induló irodalmi viták megoldása, tanulságainak megfogalmazása, így az erdélyi irodalom helyzetének tisztázása nagyrészt Kuncz Aladár és Babits Mihály (a Nyugatban és a Helikonban megjelent) összefoglaló írásainak köszönhető. A folyóiratokban publikált tanulmányok mellett a Babits- és Kuncz-hagyaték fennmaradt levelei is értékes információkat tartalmaznak irodalmi elveikről, szemléletmódjukról, kapcsolatukról, amelynek hatása volt a korszak irodalmi gondolkodására.

A 140 éve született Babits Mihály és az alig két évvel fiatalabb Kuncz Aladár sorsa nem csak a '20-as évek irodalomszervezői munkáiban fonódott össze, barátságuk jóval korábban kezdődött. Szemléletmódjuknak, irodalmi érdeklődésüknek – amely a budapesti egyetem ugyanazon szakára, majd a Nyugat szerkesztősége felé vonzotta mindkettőjüket – hasonlóképpen jelentős megalapozója, forrása volt a szülői ház, illetve a középiskola szellemi légköre. A szekszárdi költő édesapja művelt, zenét, irodalmat kedvelő (maga is verselő) törvényszéki bíró, a költő szavaival „fő-fő liberális ember volt”,³ édesanyja verseket szavalt, tanított a gyerekeinek. Kuncz Aladár családja a kolozsvári magyar értelmiség legműveltebb rétegéhez tartozott. Kuncz Elek, Aladár édesapja haladó szellemű tanterületi igazgató volt, akinek „nemes liberalizmusáról, tisztességéről és jóakaratáról Ady Endre is megbecsüléssel nyilatkozott”.⁴

A már négyévesen verset író,⁵ kisiskolásként sokat olvasó Babits szellemi érlelődésére nagy hatással volt a pécsi ciszterciek nyolc évfolyamos gimnáziuma, ahol változó eredménnyel tanult, viszont a későbbi költő irodalmi hajlamai határozottan jelentkeztek. Aktívan részt vett az önképzőkör munkájában, gimnáziumi tanulmányai végére pedig számos verse, műfordítása, novellája, értekezése elkészült, melyek közül Robur álnéven több is kiadásra került. A család elvárásaival ellentétben nem a jogi, hanem a „hajlamainak” megfelelő tanári pályát választotta, úgy gondolva, hogy így az irodalom és a művészet világában élhet majd. A kolozsvári piaristák híres gimnáziumában tanuló Kuncz Aladár számára szintén természetes volt, hogy tanárnak és filológusnak készül, hiszen tehetsége, irodalmi érzéke és vonzódása a művészetekhez korán megmutatkozott, iskolai önképzőkori munkája rendkívül sokrétű és kiemelkedő volt.

Babits 1901 és 1905 között tanult a budapesti egyetem magyar–francia, az ötödik félévtől magyar–latin szakán. Rendkívüli hatással volt rá legkedvesebb tanára, Négyesy professzor, aki verstant és stiliztikát tanított, és Magyar stílusgyakorlatok című szemináriumát, amelyet folyamatosan tartott, Babits mind a nyolc egyetemi félévben felvette. Kuncz Aladár két évvel később kezdte meg tanulmányait ugyanabban az intézményben, magyar–latin–görög szakos hallgatóként, Kosztolányi Dezsővel, Juhász Gyulával és Laczkó Gézával egy évfolyamon. Feltehetően már az első évben, tehát 1903-ban megismerkedett Babitscsal is, hiszen Négyesy László stílusgyakorlatait ő is, Laczkó is látogatta,⁶ igaz, csak időszakosan vettek részt a szemináriumokon. Azt a szellemi izgalmat, amelyet Babitsék a stílusgyakorlatokon éltek át, Kuncz és Laczkó az Eötvös-kollégium falai közt találták meg. Mit jelentett a francia École Normale Supérieure mintájára megszervezett és 1895-ben megnyílt intézmény, a „kis gall sziget” a kolozsvári fiúk számára? Közösséget, szellemi töltekezést, világnézetet, kapcsolati hálót, a későbbi hazai szellemi élet meghatározó alakjainak, így Kodály Zoltánnak, Balázs Bélának, Benedek Marcellnek, Szekfű Gyulának, Pais Dezsőnek a barátságát és kiváló pedagógusok, tudósok (pl. Horváth János, Gombocz Zoltán) hatását. Hasonlóképpen mély benyomást tett rájuk a kollégiumot igazgató Bartoniek Géza is, aki valódi otthont és műhelyt teremtett az intézet falai között. Így érthető, hogy az anyaintézmény, az egyetem nevelő és tanító szerepe sokáig a második helyre szorult. Ennek ellenére Kuncz mégis az egyetemtől kapta mesterét és példaképét Riedl Frigyes személyében, aki európai tájékozódást és igényességet vitt a bölcsészkar termeibe. Az általa 1905-től vezetett modern filológiai szeminárium mint közös szellemi műhely rendkívüli népszerűsége tett szert a hallgatók körében. Kuncz Riedl módszerét, az alkotás többirányú megközelítésének és átélésének elvét magáévá tette, ennek szellemében írta meg bölcsészdoktori dolgozatát Toldy Ferencről 1907-ben. Az a modern irodalomtörténeti módszer és esszéista igény, amely a Toldy-dolgozatban testet ölt, jelölte ki Kuncz Aladár helyét a Nyugat táborában.

Babits 1905-ben, Kuncz Aladár 1908-ban teszi le a tanári vizsgát, és kezdi meg pedagógusi pályáját, miközben elsősorban mindketten íróként (költőként, filológusként stb.) szeretnének az új magyar irodalom soraiban tevékenykedni. A Baján és Szegeden helyettes tanárként dolgozó, majd 1908-tól Fogarasra rendes tanárként kinevezett Babitsnak már több versét közli a Magyar Szemle, a Szeged és Vidéke, a *Holnap* antológiában szereplő öt költeményével pedig ismertté válik a nagyközönség előtt, amikor Osvát Ernő kérésére a Nyugat szerzője, állandó munkatársa lesz 1908 novemberétől. Kuncz Aladár, a lelkes, haladó szellemű főgimnáziumi tanár, a tanügyi reformmozgalmak résztvevője nem sok-

kal Babits után, 1909 elején kerül a Nyugat táborába barátjával, Laczkó Gézával együtt. Osvátnak, a Nyugat irányítójának szerkesztői érzéke diktálja, hogy az egyetemi körökben, az Eötvös-kollégium növendékei között szövetségeket keressen (Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Balázs Béla, Reichard Piroska, Oláh Gábor és mások mellett) az irodalomtörténet-írás korszerűbb törekvéseit, módszereit elsajátító, Riedl-, illetve Horváth János-tanítványok között is. Kuncz irodalomtörténeti portrékkal, kritikákkal, a kortárs filológia és irodalomtörténet eredményeit feldolgozó tanulmányokkal jelentkezik.

Nincs adat arra vonatkozóan, hogy az egyetemi évek alatt milyen kapcsolat alakult ki Babits és Kuncz között, csak azt tudjuk, hogy találkoztak a közös szemináriumi órákon. Ha csak futó ismeretség jött létre az egyetemen, az induló Nyugat szerkesztőségében kötöttek barátságot egymással,⁷ amennyiben már az egyetemen barátok lettek, a Nyugatban megerősödött, elmélyült a kapcsolatuk. Ez a barátság a közös elveken: a tiszta irodalom és a polgári humanizmus értékeinek eszményén alapult, és életre szóló volt, Kuncz haláláig tartott.

Köztudott, hogy Babits 1908-tól a Nyugat főmunkatársa, 1917-től 1941-ig, haláláig a lap szerkesztője, főszerkesztője. Mindemellett 1919-ig tanár, egyetemi tanár is, mindvégig költő, író, műfordító, 1927-től a Baumgarten Alapítvány irodalmi kurátora is, 1930-tól pedig a magyar irodalom vezéralakja. Vajon Kuncz, az elegáns világi – a „vonzó társasági ember”,⁸ aki kiváló elméleti felkészültséggel rendelkezett ahhoz, hogy tervezett filológusi, irodalomtörténeti és kritikusi pályáján kiteljesedjen – sorsa miként alakult volna, ha a háború öt esztendejét nem töltötte volna francia fogságban? Elképzelhető, hogy elkészítette volna azt a nagy ívű, átfogó irodalomtörténeti munkáját, amely a Toldy-pályakép és a portré-tanulmányok alapján nagy jelentőségűnek ígérkezett. Talán pályakezdésétől mindvégig a Nyugat táborában marad, ha 1923-ban nem érzi erkölcsi kötelességnek a hazatérést Kolozsvárra, hogy a haladás és a humanizmus szellemében a születő erdélyi irodalmat megszervezze.

Kuncz Aladár 1909-től 1914-ig, majd az internálótáborból való szabadulása után, 1919 májusának végétől 1923 tavaszáig volt a Nyugat munkatársa, és ezáltal ezekben az időszakokban közvetlen személyes kapcsolatban állt Babitscsal. Természetesen a szerkesztőség többi tagjával is jó barátságba került: Ady, Móricz, Kosztolányi, Ignó, Osvát, Kaffka Margit, Hatvany és mások is nagyra becsülik és szívükbe zárják „az irodalom és a társaság elegáns élvezőjét”.⁹ Kuncz alakját számos közös barátjuk, ismerősük elegáns életművészként, laza társalgóként rajzolja meg; Babits zárkózottabb, szorongásos, melankóliára hajló alkat. Látszatra személyiségük ellentétes, ám egymás iránt érzett rokonszenvük mégsem véletlen: hasonló irodalmi elveik vannak, mindketten a kultúrát nagyra becsülik, rendkívül műveltek, és talán kismértékben a katolikus-liberális neveltetésük is hozzájárul morális érzékenységükhöz, amely a háború ideje alatt kifejezetten megerősödik.

Babits érdeklődése költői és írói pályája elején meghatározóan esztétikai volt. A világháború alatt érdeklődése esztétikai-etikaivá vált, amelyet befolyásolt széles körű filozófiai gondolkodása. Babits, akinek a „legnagyobb fordulópont”¹⁰ volt az életében az első világháború, antimilitarizmusát, a béke iránti vágyát nemcsak ismert verseivel (*Húsvét előtt*, *Fortissimo*, *Játszottam a kezével*) demonstrálja, vállalva az ellene irányuló sajtóhadjáratokat, meghurcoltatásokat, hanem az 1916-ban szerveződött háborúellenes értelmiségi csoport tagjaként is a háború mielőbbi befejezését és az új magyar szellemi légkör megteremtését óhajtja. A háborút követő zűrzavaros időkben, majd élete végéig kitart esztétikai-etikai

elvei, a humanista, európai szintű, modern magyar irodalom mellett, amelynek elidegeníthetetlen részeként tekint az új határokon kívül rekedt magyarság irodalmára, számtalanszor kihangsúlyozva a magyar irodalom szerves egységét.

Kuncz Aladár számára a fogság kegyetlen tapasztalatai nagy morális és lelki megrendüléssel jártak, és belső átalakulást eredményeztek. Csalódott a francia civilizáció humanizmusában, ifjúsága nagy reményében, a „demokrata Európa” ábrándjában, valamint élet- és szépségvágyában is. „A keze remegett, tekintete zavaros volt, szeme vérrel aláfutott, arca ványadt. Idegen volt és roncs”¹¹ – emlékezik hazatérése pillanataira barátja, Laczkó Géza. Itthon az ország összeomlásának látványa, politikai zűrzavar fogadta. Lassan újra otthonra lelt a Nyugat munkatársai között, ami a bukott forradalmak után világnézeti és közéleti elkötelezettséget jelentett. Szívósan védelmezte a folyóirat és a polgári humanista irodalom értékeit, határozottan érvelt a Nyugat irodalomtörténeti jelentősége mellett, állást foglalt mesterei és barátai (Ady, Babits, Móricz, Osvát Ernő stb.) mellett.¹² A '20-as évek elején a Nyugat legtöbbet dolgozó kritikusai és tanulmányírói közé tartozott. Sorra jelentek meg irodalmi portréi, bírálatai, amelyek szubjektív hangot ütöttek meg, mint a háború előtti írások. Bergson filozófiája mellett Romain Rolland¹³ morális humanizmusa hatott rá leginkább ezekben az időkben, ami a háborús megpróbáltatásokkal együtt megformálta benne a hagyományos humanizmus újfajta tartását, amely cselekvő emberségre szólította: az erdélyi irodalom megszervezésére, alakítására.

Kuncz már Pesten érdeklődik az erdélyi magyar irodalom iránt. A budapesti Napkeletben három cikkben is ismerteti az alakuló irodalmi életet, a születő folyóiratokat. Felfigyel az induló költőkre, írókra (Áprilyra, Reményikre, Tompára, Tabéryra stb.), és észreveszi az irodalmi egység szükségességét.¹⁴ Nem volt központja, fóruma az erdélyi irodalomnak, amely a sokféle irányba induló törekvéseket, a számtalan induló lapban szétforgácsolt erőket egységbe fogta volna. Lényegesen elkülönültek a radikális és a konzervatív írók, folyóiratok egymástól. Szükség volt egy vezéregyéniségre, aki ezt az egységet megteremti, akit elfogad mindkét tábor, aki ismeri a hazai viszonyokat is, de egy magasabb, európai horizontú irodalmiság igényét hozza. Erre a szerepre talán senki nem volt olyan alkalmas, mint Kuncz Aladár, aki 1923 húsvétján érkezett meg Kolozsvárra.

1923 tavaszán átveszi az Ellenzék irodalmi rovatának szerkesztését, és ettől kezdve fontos szerepet tölt be az erdélyi magyar irodalom mozgalmaiban. Ő a valódi megszervezője – az ifjú Kemény Jánost segítve – a marosvécsi kastélyban később meghonosított találkozónak, az erdélyi írók 1926-ban alakult szabad munkaközösségének, ahogyan ő hívta, „szindikátusának és íróakadémiájának”, az erdélyi Helikonnak. Neki köszönhető, hogy a társaság folyóirata, amelynek 1929-től szerkesztője is lett, sajátos feladatkörei mellett mindvégig megtartotta azt az elsődleges esztétikai mércét és européer szemléletet, amit Babits ugyanekkor a Nyugat élén megkövetelt.

Az Ellenzéknek 1929-ig szerkesztője. A folyóirat vasárnapi mellékletének érdeme, hogy lapjain az erdélyi magyar irodalom java gyűlik össze. Kuncz fejleszti ki az irodalmi rovatot, szerkesztői rátermettséggel gyűjti táborba mindazokat az írókat, akik a művészet, az erkölcs és a humánus követelményeinek megfelelően alkotnak. „Toborzó leveleiben” szólítja fel munkára író társait. Mindkét táborhoz, konzervatívokhoz és radikálisokhoz egyaránt fordul. Egységet és minőséget kíván. Tág teret nyit az idősebb nemzedéknek, a baloldalnak, az induló fiataloknak úgyszintén. Törekszik arra, hogy ne csak színvonalas lap, hanem műhely legyen: a fejlődés érdekében rendszeresen pályázatokat hirdet, „írói olimpiászokat” szer-

vez. Igyekszik meghonosítani a liberális, Nyugat-típusú kritikát, hiszen jól tudja, hogy az irodalom alakításának legfőbb eszköze a kritika. Pártolja az irodalmi autonómiát, de szemben az erdélyiség túlzóival elveti az „extra Transylvaniam” mítoszt, a provincializmus ellen tiltakozik. Kaput akar nyitni a magyarországi magyar, a román, illetve a nagyvilág irodalma felé egyaránt. A lap folyamatosan közli a nyugatosok írásait: Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szép Ernő verseit, Laczkó, Móricz, Krúdy, Karinthy elbeszéléseit, Schöpflin, Laczkó, Kárpáti Aurél kritikáit, folytatásos formában Kosztolányi *Pacsirta*, Móricz *Pillangó*, Karinthy *Kötéltánc* című regényét.

Kuncz Aladár az Ellenzék irodalmi melléklete szerkesztésével jelentős feladatokat oldott meg. Emelkedett az irodalom művészi színvonala, igényesség alakult ki az írókban, olvasókban. Legfőbb eredmény az írók megszervezése volt. Kialakult valamiféle egység a sokféle törekvések között, egy kollektív tudat, egy irodalmi centrum, amely igényelte kiadóját és önálló irodalmi folyóiratát. Elsőként a kiadóállalat jött létre: 1924-ben megalapítják az Erdélyi Szépművészi Céhét, majd 1926-ban megalakul a helikoni íróközösség, Babits szavaival az „irodalmi plen-air parlament”,¹⁵ végül 1928 májusában elindul az Erdélyi Helikon folyóirat, amelynek Kuncz Aladár egyik programadója, 1929-től haláláig pedig szerkesztője.

Kuncz szerkesztői, irodalomszervezési munkássága során mindvégig a nyugatos esztétikát, a Nyugatnál elsajátított szerkesztői elveket tekintette elsődlegesnek. Folyamatosan tartotta a kapcsolatot a Nyugat munkatársaival.¹⁶ Móriczcal, Kosztolányival, Krúdyval, Gellért Oszkárral és nem utolsósorban Babits Mihállyal. Babitsnak már 2023 nyarán, az Ellenzéknél való elhelyezkedését követően levelet írt, amelynek tartalma, hangvétele jelzi a baráti kötődést („Igaz szeretettel és tisztelettel köszönt őszinte barátod Kuncz Aladár”),¹⁷ Babits műveinek és személyének nagyrabecsülését és azt, hogy a Nyugat színvonalát szeretné létrehozni a kolozsvári lapnál:

„Kedves Barátom,

Átvévén a kolozsv. Ellenzék Mellékletének szerkesztését, első dolgom, hogy Hozzád forduljak s támogatásodat kérjem. Eléggé nem jellemezhetem, milyen fontos érdek az, hogy ez a ma már több mint 20.000 pldban megjelenő lap jó irodalmat adjon s m.országi részről a legmagasabb színvonalat <...> állítsa föl.

Az a kérésem Hozzád, hogy minden hónapban legalább egy írást küldj le hozzánk...”¹⁸

Babits már 1922 őszén a kolozsvári Pásztortűznek adott interjúban is kifejezte érdeklődését az erdélyi magyar irodalom fejlődése iránt: „Örvendek annak, hogy Erdély elsőnek találta meg a hangját. Ez a hang a magyar pszichéből fakad, s ez a hang nekünk kedves és rokon. Az erdélyi magyar papok, tanárok és tanítók a magyar kultúra bástyaőrei. A magyarság örök élete titkának kulcsa az ő kezükbe tevődött le.”¹⁹ Ugyanakkor a magyar irodalom egyetemességét hangsúlyozta, és elutasította a külön fejlődésnek még a lehetőségét is, sürgette, hogy a magyarországi és az erdélyi irodalom vegye fel egymással a szoros kapcsolatokat.²⁰ Kuncz levélbeli felkérése által létrejött Babits közvetlen kapcsolata az erdélyi magyar irodalommal, hiszen az idézett levél és az azt követő levélváltás²¹ nyomán adta közre a kolozsvári lap 1923. november 11-i száma Babits *Aranygaras* című elbeszélését, majd néhány további versét és novelláját. Ettől kezdve az erdélyi magyar sajtó, általában másodközlésben, rendszeresen teret adott Babits írásainak.

Egy 1926. október 18-án keltezett levélben Kuncz az *Újságíró Almanach*²² számára kér Babbitstól cikket vagy novellát:

„Az Erdélyi Újságíró Almanachban megjelenő cikkedet tekintsd olyannak, mint amely bevezetné azt az ért, amely itt Erdélyben a magyarországi és a mi kis irodalmunk újabb belső és szoros kapcsolatát jelenti.”²³

Kuncz Aladár tehát rendkívül fontosnak tartja, hogy Babits írásai megjelenjenek az erdélyi magyar lapokban, de nem éri be ennyivel. Arra törekszik, hogy Babits, mint az egyetemes magyar irodalom két világháború közötti vezéregyénisége, akinek figyelmére és erkölcsi támogatására számítani lehet, kapcsolódjon be azokba a vitákba, amelyek az alakuló erdélyi irodalom önmeghatározását, feladatait és arculatát voltak hivatva megrajzolni. Az erdélyi magyar irodalom első évtizedében sajátos „ideológiaalkotó”²⁴ folyamatok játszódtak le, ezek próbálták eszmeileg is megalapozni a történelmi kényszerűség következtében önálló pályára tért erdélyi magyar kultúra további fejlődését és öntudatát. Mindennek eredményeként jött létre az a transzilvanista eszme, amely igen nagy szerepet játszott az erdélyi magyar irodalom, különösen az Erdélyi Helikon körül gyülekező írók tájékozódásában és munkásságában.

Az 1928 májusában induló folyóirat első számában Áprily és Kuncz világosan kifejti a folyóirat programját. Áprily költői bevezetője a provincializmus leküzdésére szólít, és azt ígéri, hogy az új szellem „erdélyisége világ-figyelő tető”²⁵ lesz, mely tulajdonképpen rövid összefoglalója Kuncz részletes programjának, a *Tíz év*²⁶ című esszében kifejtett gondolatoknak. A Helikon programja a regionális irodalom összefogásán, a hagyományok megismertetésén túl az európai színvonal igényét, a nemzeti irodalom egységének gondolatát képviseli. „Az az írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien” – nyilatkozik a folyóirat szelleméről.²⁷ Az *Erdély az én hazám* című esszéjében a művészet egyesítő szerepét hirdeti: „nem szabad mást, csak az irodalmi és művészi szempontokat tekintetbe venni...”,²⁸ vagyis a Nyugat eszményeit vállalja. A kisebbségi léthelyzetben azonban a liberalizmus és a művészi öncélúság elve mégsem jelent elég összetartó erőt, ezért ki kellett alakítani egy közös eszmét, amellyel az íróársaság minden tagja egyetért. Ez a közös eszme, az erdélyi gondolat: a transzilvanizmus. Jelentését Kuncz a Nyugatban megjelent *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában így fogalmazza meg: „Vajon más volna-e, mint nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása? Ez a gondolat, mint a teremtésben a megfoghatatlan isteni lendület, éppen úgy testet ölt Erdély ezerarcú, vadregényes, természeti szépségeiben, mint ahogy előre megrajzolta az erdélyi történelem, műveltség és irodalmak fejlődésének változatosan hullámzó vonalát.”²⁹

A transzilvanizmus eszméjét valló alkotók őszinte hittel szolgálták a regionális erdélyi kultúra gondolatát, mégsem kívántak elzárkózást, nemzetiségi öncélúságot, ellenkezőleg, a regionális tudatot és a kényszerű kisebbségi helyzetet magasrendű európai igényességgel kötötték össze, és tudatossággal képviselték az egyetemes magyar irodalom összetartozásának gondolatát is. A regionális és európai törekvések viszonya azonban nem volt egyértelműen harmonikus, viták folytak az erőteljesebb regionális orientáció és az igényesebb európai tájékozódás képviselői között. Kuncz Aladár, aki – Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Ligeti Ernő és Molter Károly mellett – ennek az egyetemes jellegű tájékozódásnak a legfőbb

szorgalmazója volt, arra törekedett, hogy Babits Mihály segítségével is erősítse az egyetemesség, az európai gondolat eszméjét. Amikor 1929 nyarán – Áprily Lajos Budapestre távozása után – átveszi az Erdélyi Helikon szerkesztését, azzal a kéréssel fordul Babitshoz, hogy a budapesti költő írjon az erdélyi folyóiratnak új programadó cikket, amely az egyetemesség ideáljának képviselőjét sürgeti. Babits Mihályhoz írt, 1929. július 31-i levelében olvashatjuk:

„Augusztustól kezdve átveszem az Erdélyi Helikon szerkesztését s röviden szólva azt szeretném, hogy ezt a folyóiratot tekintsd teljesen a Magadénak. Egy olyan folyóiratnak, amely minden tekintetben rendelkezésre áll s amelyben mindenről legbelsőbb meggyőződésed szerint írhatasz. Az Erdélyi Helikon erdélyi s épen ezért teljes mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen már létfenntartó okból is egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejezni és leszögezni tudná. Azért fordulok Hozzád azzal a nagy kéréssel, hogy az első számomba írd egy ilyen elvi természetű cikket, amely, amikor bizonyos tekintetben visszatekint az elmúlt tíz esztendőre, egyben és legfőképpen programot ad, a jövőt felrajzolja és a legfőbb problémákat megjelöli. [...] Ezért helyeznék nagy súlyt arra, hogy mindjárt az első számba írd, s mintegy programot adva, egyszersmind az egyetemes, magasabb rendű magyar irodalom lelkiismeretét is megszólaltasd.”³⁰

Babits augusztus 10-i válaszában³¹ támogatásáról biztosította barátja kezdeményezését, és ígéretet tett, hogy mielőbb küldeni fog kéziratot a folyóirat számára:

„Kedves Barátom!

Leveled egy sajátos véletlen folytán csak most jutott kezemhez, amikor az első számra való cikk már el is késett. Nagyon köszönöm szíves soraidat, és kedves meghívásoddal mihamar élni is fogok. Mindaz, amit írsz, nagyon rokonszenves nekem: sajnálom, hogy a kívánt elvi cikkel elkéstem. Remélem, mielőbb küldhettek valamit címedre, elvi cikket vagy valami mást. Kíváncsi vagyok a kezed alatti új Helikonra.

Feleségemmel együtt nagyon sajnáltuk, hogy nem jöhettél ki Esztergomba; remélem, ha ősszel Pestre jössz, ez még talán pótolható.

A viszontlátásig, s addig is, míg kéziratát küldhetné, szeretettel köszönt régi, igaz híved

Babits Mihály”

Azt, hogy az Erdélyi Helikon főszerkesztői számára mennyire fontos volt Babits erkölcsi támogatása, jelzi a Bánffy Miklós főszerkesztő által írt, 1929. augusztus 12-i levél („...És valóban igen jó gondolat az a mit Kuncz fölvetett vagyis a magyar irodalom jövője mint téma. De ha bármi mást jobb szeretsz, mi ugyanúgy megörvendünk neki”³²), valamint Kuncz szeptember 2-i újabb sürgető levele,³³ amelyben a küldött folyóiratpéldányról alkotott őszinte véleményét is kéri az egyetemes magyar irodalmi törekvéseket megfogalmazó cikk mellett. Babits szeptember 8-án kelt válaszában³⁴ megígéri, hogy a vezető cikket meg fogja írni. Helyette

egyelőre a *Dante és a mai olvasó*³⁵ című írását küldi, amely az októberi számban jelenik meg, és Kuncz mind a szeptember 16-i levelében,³⁶ mind pedig az október 2-iban³⁷ köszönetet mond érte, egyúttal utalást téve a készülő elvi cikk fontosságára. Október 25-én kelt levelében megemlíti azt a kezdeményezését, amely során az utódállamok íróitól bekért, a jövőre vonatkozó nyilatkozatsorozat alapján készül megvalósítani az egységesítő törekvéseket.

„Egyben nagy örömmel olvastam leveledben, hogy bevezető, egyetemes irodalmi programcikkedet a januári számra mégis megírod. Mentől inkább igyekszem az Erdélyi Helikonban egy ilyen egyetemes irodalmi program értelmében dolgozni, annál inkább látom, hogy ennek a programnak igen nagy jelentősége és mély értelme lehet. Csak egy példát említek: bekértem Magyarországról s mind a három utódállamból az ott élő fiatal magyar írók részéről nyilatkozatot s a már eddig is beérkezett nyers anyagból annyi kezdeményezést, annyi ösztönzést tudok kiolvasni arra, hogy sürgősen igyekezzünk közös alapot teremteni a szétszakadt irodalmi területek működésében, mert ha ezt elmulasztjuk, esetleg többé össze nem hozható divergenciák támadnak. Nem tudok senkit alkalmazabbnak Nálad, aki ennek az együttes irodalmi munkálkodásnak a programját jobban és gyümölcsözőbben leszegezhethné.”³⁸

Kuncz Aladár kiváló irodalompolitikus érzékkel szervezte meg már az 1928-as Ravasz-cikk³⁹ nyomán kialakult ún. „schisma-pör”⁴⁰ során azt az ankétot, amely során a körlevélben felkért írók állást foglaltak a magyar irodalom egységének kérdésében. A válaszok az Erdélyi Helikon 1928. évi I. és II. számában, *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről* címmel jelentek meg. Ez az ankét a magyarországi és az erdélyi irodalom közös hagyományai, szoros összetartozásának tudata és alkotó együttműködésének fenntartása mellett nyilatkozott. Az ankét nem egyszerűen holmi hűségnyilatkozatok sorozata volt, hanem Kuncz szándéka szerint az egységen belüli sajátosság elvét is megfogalmazták. A „pör” túllépett a Ravasz László által felvetett problémákon (a magyar irodalom kettészakadásának veszélyén), és Kuncz irányításával az erdélyi magyar irodalom önmeghatározására szolgáló alkalommá tudott válni. Ezt követte a fent említett levelek megírásának időszakában, 1929 őszén a „vallani és vállalni”-vita, amelyben Kuncz a szabad véleményütköztetés alkalmát felkínálva, írotársaival megfogalmaztatta az erdélyi magyar irodalom jelenhez kötöttségének, elkötelezettségének elvárását. A fent említett, október 25-i levél már az 1930-ban induló Kisebbségi irodalom – világirodalom rovat előkészítésének munkálatairól árulkodik, mely által a kisebbségi irodalmak számára létkérdést jelentő egyetemesség és regionalizmus problematika felvetődik. A regionális irodalmak vizsgálatában Kuncz és a helikonisták az erdélyi magyar irodalom feladatait keresik. Egyetemes hivatásra vágyanak, elutasítják az erdélyi irodalom öncélúságának elvét, munkájukat európai távlatok felé kívánják irányítani. E törekvések ismeretében érthetővé válik, hogy miért volt annyira fontos Kuncz számára Babits bekapcsolódása, véleményalkotása, programadó tanulmánya.

A programadó tanulmány *Európaiság és regionalizmus*⁴¹ címmel az Erdélyi Helikon 1930. januári számának élén látott napvilágot, és valóban az erdélyi magyar irodalom európai jellegű szellemi stratégiájára tett javaslatot. Mint címe is mutatja, két törekvésről ad képet: az európaiságról és a regionalizmusról, s utóbbi fogalmát Babits másként értelmezi, mint az erdélyi magyar irodalom, amely regiona-

lizmuson egy kultúrának a földrajzi és történelmi keretek által megszabott sajátosságát, viszonylagos autonómiáját értette. Babits regionalizmusfogalma ezzel szemben szélesebb értelmű, mondhatni, filozófiai megalapozottságú, ugyanis regionális kultúrának tekinti mindazt, ami valamely embercsoport érdekét fejezi ki, s ilyen módon elszakad az egyetemesség igényétől és eszméjétől.

„S bizonyos, hogy mindig több lesz az olyan író, aki az egész Emberiség helyett csak egy nemzettel – vagy esetleg csak egy fajjal, egy népréteggel, egy társadalmi osztállyal szemben érzi magát felelősnek. S nem a régifajta nemzeti írókra gondolok itt, akiknek tipusa nálunk egy Széchenyi vagy Vörösmarty vagy Petőfi. Bennük más felelősség élt: ők egy nemzetért érezték magukat felelősnek az Emberiség előtt. Ez bizonytalannal nem regionális, de regionális a mai irodalom termésének 99 százaléka, mert az az egyetlen ambíció szülte, hogy egy nemzet, egy faj, egy népréteg vagy társadalmi osztály életéről, erkölcsi és gondolatvilágáról mennél hívebb és mennél immanensebb képet, leleplezést, vallomást adjon. Ilyenformán az író, aki nem tud vagy nem mer fontosat mondani az Embernek és az Emberről: mond legalább valami fontosat egy kisebb közösségnek, vagy egy kisebb közösségről. (Jó író dolga, — de nem nagy íróé.)”⁴²

E helyi érdekekhez igazodó, azokat képviselő irodalommal szemben az európai szellemiség egyetemességének elve mellett állt ki, s arra hivatkozott, hogy a hagyományok szerint a magyar művelődésnek is ezt az egyetemességet kell szolgálnia és képviselnie:

„A modern nacionalista életnézet, – mely maga is egységes és mintegy nemzetközi áramlat – nem téveszthet meg senkit efelől: a soknyelvű Európában egyetlen és egységes szellem él. [...] Az »európai« rég egységes típus, és szinte máris egy nagy nemzet, ugyanazon neveléssel és hagyományokkal: s nemzeti kultúránk tulajdonképp mind csak ugyanazon kultúra egyes dialektusai. Ennek az egységes nagy kultúrának tagja a magyar is. [...] A magyar irodalom az európai irodalomnak egy része s jövőjéről nem szólhatunk úgy, hogy az egész európai irodalom jövőjére ne gondoljunk.”⁴³

A programadó tanulmányban megfogalmazott gondolatok részben ismerősen hangzanak, ugyanis Babits az 1925-ös *Uj klasszicizmus felé*, az 1928-ban keletkezett *Az írástudók árulása*, majd később az 1934-ben megjelent *Nemzet és Európa* című esszéiben hasonló módon szembeállítja egymással az irodalom közvetlen politikai (nemzeti vagy osztályharcos) feladatvállalását azzal az egyetemességtudattal, amely Babits értelmezése szerint az emberiség állandó erkölcsi és kulturális értékeit, a nagy humanista hagyományokat képviseli. Ennek az egyetemességnek a szolgálatát várta el az erdélyi magyar irodalomtól is, midőn az idézett tanulmány záró gondolatában a regionális irodalom egyetemes szerep- és feladatvállalásának lehetőségére hívta fel a figyelmet:

„Nincs Európában irodalom, melynek számára a saját regionalizmusa előbb, égetőbb, fájóbb problémát jelentene, mint a magyarnak. De talán, ahol ennyire fáj és él ez a probléma, ott kétszeres joggal lehet remélni,

hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris érdekű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. (...) S itt van a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani. S itt elsősorban a magyar szellemé: melyet különleges helyzete s egész története predestinált, hogy különös intenzitással élje át az emberi és regionális kultúra összeütközésének akut drámáját. S köztünk magyarok közt is, ki ismerheti erősebb és tragikusabb ízét e könnyes élménynek, mint amit ismer az erdélyi lélek? És ez az érzés adja meg talán az erdélyi irodalmi mozgalomnak erősítő, kincses öntudatát.”

Kuncz Aladár újabb levélben köszöni meg Babits írását 1930 februárjában:

„Nem volt még alkalmam megköszönni az Erdélyi Helikon számára írt gyönyörű bevezető cikkedet. Igazán hálás vagyok érte, nemcsak azért, mert általában véve ezzel a kitűnő írással a folyóiratnak ezt a számát ünneppivé tetted, hanem mert sok itt forrongó és tisztázásra szoruló eszmében rendet teremtettél és irányt mutattál. Szeretném, ha szerkesztői elfoglaltságod ellenére is olykor-olykor volna idő az Erdélyi Helikon számára írni...”⁴⁴

Babitsot Kuncz az Erdélyi Helikon irodalomtörténeti pályázat zsűritagjaként is bevonja az erdélyi irodalom munkájába. 1930. október 1-jén kelt levelében kéri fel Babitsot erre a tisztségre:

„Volna-e idő, módod és kedved ahhoz, hogy az Erdélyi Helikon által kitűzött 100,000 lejes irodalomtörténeti díj zsűri-tagságát elfogadd? Nemcsak az erdélyi írók egyetemes kívánságát tolmácsolom ezzel a kérelemmel, hanem úgy érzem, egy nagyon fontos magyar irodalmi ügyet, esetleg eseményszámba mehető<t> – hiszen ez a pályázóktól függ – fordulatot szolgálok a magyar történetírás fejlődésében, ha arra kérlek, hogy ezt a tagságot sok dolgoz, nagy és jelentős elfoglaltságod ellenére is fogadd el. A zsűri összeállítását úgy terveztük, hogy két tagot Magyarországról és két tagot Erdélyből kérünk fel. Ez a négy tag választaná azután meg az ötödik elnököt...”⁴⁵

A Kuncz által írt október 24-i köszönő levélből szerezhetünk tudomást arról, hogy Babits elvállalta a zsűritagságot:

„Kedves Barátom, hálásan köszönjük úgy Kemény János, mint a magunk nevében, hogy szíves voltál az irodalomtörténeti pályázatunk zsűri-tagságát elvállalni. Légy nyugodt, amint írtam, a megterheléstől óvni fogunk s csak az igazán elsőrendű munkát, – remélem, lesz ilyen – mutatjuk be Neked...”⁴⁶

Babits egyetemes igényeket támasztott az erdélyi magyar irodalom iránt, és természetesen elutasította a regionális irodalmak külön fejlődésének lehetőségét is, azonos nézetet vallva Kuncz Aladár barátjával és az erdélyi irodalom sok kiváló íróegyéniségével, akik a magyar irodalom lényegi egysége mellett tettek hitet a korábban már említett 1928-as anketban. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy

Kuncz Aladár érdeme, kitartó buzdításainak, levélbeli érveléseinek eredménye, hogy Babits a programadó cikk megírása után az erdélyi magyar irodalmat az irodalmi értékek iránt fogékony kritikusként is támogatni kívánta, midőn néhány kritikai esszében adott véleményt a nemzetiségi irodalom művészi eredményeiről. Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című emlékiratát úgy méltatta, mint a nacionalista elfogultságokon felülemelkedő európai szellemiség kiváló alkotását, és a szűkebb provincia határait áttörő egyetemes emberi üzenetet hallotta ki Tamási Áron és Reményik Sándor munkásságából is.

Babits Kuncz Aladár korai halála után további tanulmányokban foglalkozik az erdélyi magyar irodalom kérdéseivel. 1931-ben írott *Transszilvanizmus*⁴⁷ című kis tanulmányában, Tabéry Géza *Emlékkönyv* című munkájának ismertetése során vitába száll a transzilvanista ideológia irodalmi decentralizációt és regionalizmust hirdető tételével, azt kívánva, hogy az erdélyi magyar irodalom minél szorosabban kötődjék az egyetemes magyar irodalomhoz.

„Ez az Idea – állapította meg a transzilvanista gondolatról – Erdélyben tudott így kivirulni: de mégsem erdélyi, hanem emberi! S tendenciája, ha logikus és magához hű marad, nem lehet az, hogy az erdélyi irodalmat a magyarországitól elkülönítse. Ellenkezőleg: az erdélyi irodalomnak, éppen saját eszméjénél fogva, mely megveti a »hatalmak és határok« esetlegeit, intenzíven vissza kell kapcsolódnia az egységes magyar irodalom vérkeringésébe. Táplálni azt nemes eszméjével, szabadabb légkörével – s táplálkozni annak szélesebb gyökerű erejéből.”

Babits nem a transzilvanista eszmék megszólaltatása és nem az erdélyi táj, történelem és népelet különleges világának ábrázolása következtében értékelte nagyra az erdélyi magyar irodalom alkotásait, hanem az általános emberi mondanivalóik, egyetemes művészi értékeik miatt: Reményik Sándor, Kuncz Aladár és Tamási Áron műveit a magyar nemzeti irodalom értékes kincseiként tartotta számon.

A transzilvanista eszmét az 1931 júniusában elhunyt barátjához, Kuncz Aladárhoz hasonlóképpen értelmezte: nem mint az erdélyi sajátosságok teoretikus kifejtését ismerte el, hanem mint humanista eszmekört, amely szembefordulást jelent a nacionalizmussal, és az irodalmi alkotás szabadságát hirdeti.

„Ez a transszilvanizmus teljes ellentéte annak a politikai és közjogi irredenta dacnak, mely a régi Magyarország ideológiájának szellemében az új sorshoz és helyzethez illő irodalmi attitűdnek látszanék. [...] Az erdélyi irodalmi etika mögött maga a transszilvanizmus áll: egy emelkedett, egységes világnézet, mely minden írótt többé-kevésbé lelkesít, s túlemel a pártok törtetésén éppúgy, mint az egyén céltalanságán. És a szabadság. Az a nagyobb irodalmi és eszmei szabadság, amit ez a világnézet jelent, s amiből táplálkozik.”⁴⁸

Babits 1935-ben a Nyugatban jelenteti meg *Az én erdélyiségem* című írását,⁴⁹ amelyben pontos képet ad a transzilvanizmus létrejöttének okairól:

„Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egy időre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába

került gyerek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Így alakult az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani.”

E gondolatmenet egy későbbi szakaszán ismét kinyilvánítja alapvető meggyőződését a magyar irodalom természetes egysége felől: „magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, amelynek termő talaja a magyar nyelv”.

JEGYZETEK

- ¹ BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 74.
- ² Erről tanúskodik a több mint 60 tanulmányt, emlékezést tartalmazó kötet is, amely (néhány kivételtől eltekintve) főként pályatársai írásait, személyes élményeit tartalmazza Kunczról: *Kuncz Aladár emlékezete*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Polis Kiadó, Kolozsvár, 2013.
- ³ SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Babits Kiadó, Szekszárd, 2008, 6.
- ⁴ POMOGÁTS Béla, *A Nyugattól az Erdélyi Helikonig* = KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám – Válogatott tanulmányok és cikkek*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2013, 6.
- ⁵ SIPOS, *Babits...*, i. m., 14.
- ⁶ POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Kriterion, Kolozsvár, 2001, 23.
- ⁷ *Uo.*, 37–38.
- ⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Nyugat, Budapest, 1937, 206.
- ⁹ Kaffka Margit jellemzése alapján. POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 58.
- ¹⁰ SIPOS, *Babits...*, i. m., 41.
- ¹¹ LACZKÓ Géza, *A Dadi és a Kuncz*, Erdélyi Helikon, 1931/II, 523.
- ¹² POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 79.
- ¹³ KUNCZ Aladár, *Romain Rolland*, Nyugat, 1920/17–18., 853–864.
- ¹⁴ KUNCZ Aladár, *Erdélyi irodalom*, Napkelet, 1923/I, 92–94.
- ¹⁵ BABITS Mihály, *Transsylvaniaizmus*, Nyugat, 1931/II, 480–482.
- ¹⁶ POMOGÁTS, *Kuncz...*, i. m., 128.
- ¹⁷ *BABITS Mihály levelezése 1921–1923*, s. a. r. SZŐKE Mária, Argumentum, Budapest, 2014, 351.
- ¹⁸ *Uo.*, 350.
- ¹⁹ ILYÉS János Jenő, *Babits Mihálynál* = BABITS Mihály, *Riportok, interjúk, vallomások*, s. a. r. TÉGLÁS Andrea, TÉGLÁS János, Magyar Napló, Budapest, 2008, 97.
- ²⁰ ILYÉS, *Babits Mihálynál*, i. m., 95–99.
- ²¹ BABITS Mihály és felesége Kuncz Aladárhoz, 1923. szeptember 1., Kuncz Aladár Babits Mihályhoz, 1923. december 29., KUNCZ Aladár Babits Mihályhoz, 1924. február 13., BABITS Mihályné Kuncz Aladárhoz, 1924. április 28., KUNCZ Aladár Babits Mihályhoz, 1924. június 19. = KUNCZ Aladár, *Levelek 1907–1931*, s. a. r. JANCsó Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, Kriterion, Bukarest, 1982, 36–54.
- ²² *Újságíró Almanach 1927*, szerk. KUNCZ Aladár, Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1927.
- ²³ KUNCZ, *Levelek 1907–1931*, i. m., 89–90.
- ²⁴ POMOGÁTS Béla, *A romániai magyar irodalom*, Bereményi, Budapest, 1994, 41–43.
- ²⁵ Erdélyi Helikon, 1928/1, 1.
- ²⁶ KUNCZ Aladár, *Tíz év*, Erdélyi Helikon, 1928/1, 2–5.; Uő, *Erdély az én hazám. Válogatott tanulmányok és cikkek*, s. a. r. POMOGÁTS Béla, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013, 233–241.
- ²⁷ *Erdély irodalmi reneszansza. Beszélgetés Kuncz Aladárral*, Literatura, 1928/1, 16–18.
- ²⁸ KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám* = Erdélyi Helikon 1929/7, 487–493., Ua.: KUNCZ, *Erdély az én hazám*, i. m., 264–271.
- ²⁹ KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/20, 503. = Uő, *Erdély az én hazám*, i. m., 257.
- ³⁰ BABITS Mihály, *Levelek 1927–1929*, s. a. r. SEBŐK Melinda, SIPOS Lajos, Magyar Napló, Budapest, 2023, 652.
- ³¹ *Uo.*, 657.
- ³² *Uo.*, 658.
- ³³ *Uo.*, 676.
- ³⁴ *Uo.*, 682.
- ³⁵ BABITS Mihály, *Dante és a mai olvasó*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 565–567.

³⁶ BABITS, *Levelek 1927–1929, i. m.*, 691.

³⁷ *Uo.*, 705.

³⁸ *Uo.*, 711–712.

³⁹ RAVASZ László, *Irodalmi schisma*, Könyvbarátok Lapja, 1928/2.

⁴⁰ A „schizma-pör” részleteit Dávid Gyula összefoglalja tanulmánykötetében. DÁVID Gyula, *Erdélyi irodalom–világirodalom*, Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2000.

⁴¹ BABITS Mihály, *Európaiság és regionalizmus*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 3–6.

⁴² *Uo.*, 5.

⁴³ *Uo.*, 3.

⁴⁴ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/13. Géppel írott levél tintaírású névalírással az Erdélyi Helikon nyomtatott fejléces levélpapírján.

⁴⁵ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/15. Gépírás, tintaírás, alul aláírással.

⁴⁶ KUNCZ Aladár Babits Mihálynak, OSZK Kézirattár, Fond III./810/16. Gépírás, alul aláírással.

⁴⁷ BABITS Mihály, *Transsylvaniaizmus*, Nyugat 1931/II, 480–482.

⁴⁸ *Uo.*, 481.

⁴⁹ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.

LIPKOVICS PÉTER, *Prométhéusz*, 2013–2023, fa, vas